

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗНАТЬ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ СМИСЛІВ: ФЕНОМЕН УМБЕРТО ЕКО

Феномен Умберто Еко полягає в тому, що він не лише один з найвидатніших письменників сучасності, але й визнаний вчений – філософ, історик, медієвіст, семіотик, спеціаліст із масової культури, мистецтвознавець-структураліст. «Кожен автор має дві мрії – щоб його книжки продавалися мільйонами примірників і щоб читала його вибрана меншість», [5, 83] - стверджує Умберто Еко, професор семіотики Болонського університету, автор двох світових бестселерів «Ім'я троянди» та «Маятник Фуко». Таке поєднання двох несумісних, здавалося б, мрій виглядає доволі незвично. Але незвичний і сам Еко – невгамовний мандрівник по світу, невловимий мешканець трьох своїх італійських резиденцій – у Болоньї, Мілані та колишньому монастирі в Монте-Черніньяно, невтомний трудивник академічної ниви.

В одному зі своїх есе він перелічує, чим зайняті думки професора італійського університету: «Стаття, яку треба написати, виступ на конференції, зв'язок між цілим і частинами, уряд Андреотті, як бути з проблемою спокутування гріхів, питання життя на Марсі, остання пісня Челентано, парадокс Епіменіда...» [5, с.84]. Це стиль життя Еко – він публікує статтю в кожному номері тижневика «Експрессо», щороку п'ять-шість разів виїжджає читати лекції в університетах Сполучених Штатів, тричі на тиждень відточує свої теоретичні моделі на заняттях зі студентами, співпрацює з італійським телебаченням, удосконалює свою теологічну систему, крім того, займається філософією, не кажучи вже про романи. «Секрет полягає в тому, що я пишу і читаю в дорозі, вдома постійно заважають» [5, 87], – каже Еко. В його кишенях – коробка сірників, вкрита нотатками, диктофон, у який він «наговорює» ідеї, сидючи за кермом, а в руках – комп'ютер «Шарп» замість портфеля.

Його приятель, історик Жак Ле Гофф, каже, що єдиним його недоліком є розкиданість інтересів. Однак він поєднує в собі багату особистість дослідника і схильність спілкуватися із широкою публікою.

Саме ця його здатність і призвела до унікального успіху першого його роману «Ім'я троянди» на початку 80-х років ХХ ст. Зустріч кабінетного вченого з величезною кількістю читачів відбулася за посередництва твору багатослівного, нашіптованого латинськими цитатами й численними інтелектуальними ілюзіями. Це можна було б вважати випадковістю, коли б через дев'ять років не з'явився «Маятник Фуко», роман ще складніший, ще довший – і який зазнав такого ж успіху.

Мета та завдання даної наукової роботи – дослідити різні грані творчості відомого інтелектуала сучасності Умберто Еко, оскільки комплексне висвітлення його роботи в різних сферах діяльності на сьогоднішній день відсутнє. А ті публікації про У.Еко, що існують, а їх дуже мало,

висвітлюють лише окремі грані його таланту: або художню творчість, або викладацьку, або Еко-семіотик... Найбільш вагомими в цьому плані є роботи – А.Усманової [1], О.Костюкович [2], М.Прокопович [3], М.Назарець, М.Васильєва [4] та інші.

Умберто Еко народився в Александрії 1932 року. 1954 року отримав диплом доктора філософії в Туринському університеті, де почав викладати естетику як приват-доцент. Відтоді веде активну наукову й літературну діяльність – пише нариси з естетики, статті з проблем сучасного мистецтва та історіографічні дослідження із середньовічної філософії. Попри свою популярність, Умберто Еко одержав кафедру лише 1971 року, в тридцятидев'ятилітньому віці. Академічний світ не схвалює відхиленя у бік масової культури, а Еко почав саме з цього. Ще до завершення своєї спеціалізації з естетики він працював у видавництві Бомпіані, виступав у пресі зі статтями на злободенні теми, співпрацював з італійським телебаченням. Свою дисертацію Умберто Еко присвятив естетичній проблематиці у Фоми Аквінського. Саме у цього християнського святого й філософа він знаходить «поняття форми як структури, що може бути розкладена на компоненти». Це перегукувалося з модним на той час структуралізмом. Питання інтерпретації тексту, поставлене преподобним Фоמוю з Аквіна, захопило Умберто Еко і врешті-решт привело його до семіотики, тобто теорії знаків та їх інтерпретації, що зробилась його основним фахом.

В Україні цей непересічний філософ і громадський діяч став відомим насамперед своєю художньою творчістю (як письменник *par excellence*), а не як науковець. Пояснення цьому досить просте – літературні твори Умберто Еко були перекладені й опубліковані в нашій країні раніше, ніж це відбулося з його академічними текстами. Увагу українського інтелектуального загалу він привернув як оригінальний романіст-історик, тоді як в західних країнах «феномен Еко» створили його наукові праці, і лише значно пізніше прийшло визнання його літературного таланту.

Проза Еко – це сполучення складної семіотичної гри, що ґрунтується на багатозначності та історичній мінливості ключових понять людського досвіду, на актуальній етичній проблематиці, зокрема дослідження витоків фанатизму, нігілізму, підозрливості, насильства, компромісу тощо. Характерною рисою творчості Еко є динамічність сюжетів, побудованих на перетині історичних і сучасних реалій, які наближаються до детективу («Ім'я Рози», 1980, роман з історії бенедиктинського монастиря XIV ст.), триллера («Маятник Фуко», 1988, роман про сучасних дослідників історії лицарського ордену тамплієрів) або й до оманливо простої оповіді про долю молодого людини XVII ст. («Острів напередодні», 1995, роман, в якому автор звертається до «вічних» питань: що є Життя, що є Смерть, що є Кохання).

Перу Умберто Еко також належить значна кількість наукових праць з історії культури середньовіччя, проблем художньої творчості та семіотики: «Естетична проблематика у Фоми Аквінського» (1956), «Поетика Джойса» (1966), «Трактат з загальної семантики» (1975), «Семіотика і філософія мови» (1984), збірка есе «Мандрівка в гіперреальність» (1986), а також «Шість

прогулянок в літературних лісах» (1994). Ці, як відомо, шість лекцій, прочитаних Еко в Гарвардському університеті, розглядають проблеми взаємин між літературою і реальністю, між автором і текстом, аналізують місце і роль фабули, сюжету та дискурсу в художньому творі. Досить оригінальним є твір Еко «Як написати дипломну роботу» (1999). Це не лише посібник для дипломників, але й автобіографія в широкому розумінні, і той факт, що Еко вдалося сумістити ці дві речі, багато про що говорить. У цій книзі він зауважує, що після того, як дипломник узгодив тему і план своєї роботи з науковим керівником, він якимось чином починає працювати на все людство. Якою б вузькою чи маргінальною не була його тема, він ставить перед собою завдання провести повне дослідження. «П'ять есе на теми етики» (1997) охоплюють винятково актуальні проблеми: що атеїстові замінює Бога; які психологічні результати останньої світової війни; чим пояснити живучість фашизму; яке місце посідає преса в сьогоденні; чи є виправдання фашизму. Тобто мова йде про проблеми, не байдужі для всього людства.

На сьогодні професор Еко це – практикуючий католик і світський інтелектуал, автор і видавець, письменник і перекладач, журналіст і автор телепрограм, мандрівник і провінціал, структураліст і антиструктураліст, мораліст і гуморист, - нерідко деталі цієї мозаїки Еко обертаються протилежними сторонами. Його можна зустріти в антикварній бібліотеці в пошуках однієї з найрідкісніших книг Атанасіуса Кірхера (Athanasius Kircher), якої ще нема в його елітарній колекції стародавніх книг, або побачити на демонстрації, або за круглим столом літературних ігор, що проходять в Мілані, де він зустрічається з французькими та американськими філософами, зокрема з Дугласом Хофштатером (Douglas Hofstadter). І це зовсім не інтелектуальне манірицтво: почуватися як риба в воді в найрізноманітніших культурних ситуаціях для Умберто Еко вже давно стало звичкою.

Починаючи від дебюту в 50-х роках, Еко став інтелектуалом-мозаїкою, жодна деталь якої, жодна характеристика не визначає його сама по собі. Його «стрибки» від найвитонченіших культурних досліджень до повсякденного життя в деяких випадках увійшли в приказки: від Середньовіччя до Рити Равон (Rita Ravone), від Майка Бонджорно (Mike Bongiorno) до Джеймса Джойса (James Joyce), і зовсім свіже – від інформатики до бібліофілії. Звичайно, адже, як зауважує сам У. Еко, «комунікації існують не тому, що мені все відомо, а тому, що є речі, МЕНІ НЕ ВІДОМІ» [6, 15].

Звісно, деякі деталі «Еко-мозаїки» превалюють над іншими, проте з ім'ям Умберто Еко передусім асоціюється семіотика, яка вивчає способи комунікації та функціонування знаків. З низки причин наприкінці 50-х років Еко опинився в ситуації, яка допомогла йому зрозуміти, що в італійському контексті бракує аналітичних інструментів для оцінки соціальних і культурних результатів неминучого економічного буму. Завдяки роботі в найрізноманітніших іпостасях, У.Еко почав запроваджувати те, чого в Італії раніше не було: перші зачатки структуралізму й основи нової науки – семіотики, аж до того, що поставив проблему значення комунікації в центр дискусії кінця ХХ століття. Семіотика – це не філософія, не загальне

пояснення світу, вона займається всіма видами комунікації: словами, образами, формами, мистецтвом, літературою, одягом тощо. Еко аналізує все це за допомогою теорії творення знаків, досліджує одиниці змісту. Семіолог, казав Ролан Барт, це пан, який бачить зміст там, де інші бачать речі. Еко бачить усе. Вивчаючи Чарлза Сандерса Пірса, котрий вважається попередником семіотики, він в одному зі своїх творів порівнює прийоми мислення, розроблені Пірсом, із ходом думок персонажів у розповідях про Шерлока Холмса та у повісті Вольтера «Задиг». Така суміш науки, масової культури й ерудиції цілком у дусі Еко.

Сьогодні ж Умберто Еко уважно слідкує за симптомами приходу нової інформаційної епохи. Комп'ютерна тематика постійно аналізується в його спеціальних дослідженнях, статтях, лекціях, інтерв'ю. Але, певна річ, погляд Еко на такі проблеми досить оригінальний і майже завжди несподіваний. Нічого дивного в цьому немає, адже для семіолога в цьому світі не існує нічого, окрім знаків та знакових комплексів (текстів), які вимагають прочитання, інтерпретації та зрозуміння.

Вісім років тому в італійському інформаційному тижневику Espresso (30 вересня 1994) з'явився цікавий матеріал за підписом Умберто Еко. Текст був надрукований практично на вістрі розпаду так званої «війни платформ» – передусім ідеології IBM PC-compatible і Macintosh, котра довго й жваво обговорювалася у пресі. Досвідчене око філософа-семіолога зуміло розгледіти в цій «війні» щось більше, ніж просто прояви гострої конкурентної боротьби. Вже сам факт, що ця боротьба заінтригувала широкий загал, був цілком симптоматичним. А дослідження специфіки функціонування каналів комунікації в (пост-) сучасному суспільстві і тої неоміфології, що цими каналами транслюється, - завжди було своєрідним «пробним каменем» для семіології культури.

У семіології є одне неухильне правило: знак читається (інтерпретується) тільки іншим знаком, текст читається тільки іншим текстом. В протистоянні, яке ми аналізуємо, безумовно, було що «читати» – хоча б вже те, як позиціонувалися обидві платформи на ринку та як це відбивалося в свідомості користувачів, причому як реальних, так і потенційних. Це і був з семіотичної точки зору текст-об'єкт. Оригінальність У.Еко до його прочитання полягала в тому, що як мета-текст він у своїх міркуваннях залучає типологічні особливості різних гілок західного християнства: католицизму і протестантизму. І ось якими спостереженнями поділився Еко. МАС, стверджує він, - це католицька система, позаяк оснащена «розкішними іконками» і кожному обіцяє Царство небесне (або, принаймні, його аналог – «момент, коли ваш документ вийде на світ божий з принтера») через серію досить простих дій. Вона (система) носить яскраво виражений контрреформістський характер; дуже просякнута «духом наук» езуїтів; життерадісна, дружня, примирлива.

На відміну від Macintosh, У.Еко вважає ідеологію IBM PC-compatible (в її DOS – реалізації) протестантською і навіть конкретно кальвіністською. Вона вимагає нелегких персональних рішень, припускаючи вільну інтерпре-

тацію «Священного писання», нав'язуючи користувачеві витончену герменевтику та вважає що спасіння приготовлене не для всіх. Аби система працювала, треба вміти самому інтерпретувати програму. Користувач опиняється немов би один на один зі «своїм» Богом, замкненим в колі власної самотності.

Перехід від DOS-універсума до Windows Еко змальовує як прийняття схизми англіканства, як «пишні церемонії в соборі, але можливість негайно повернутись в DOS і вести фундаментальні зміни, необхідні для прийняття несподіваних рішень» [5, 86]. Це, на його думку, безумовний крок в бік толерантності Macintosh. Проте Еко, вочевидь, не полюбляє Windows, ставлячи власну інтерпретацію в ще жорстокіший та несподіваніший контекст: «Урешті-решт, рукопокладати в отці почали тепер і жінок, і геїв» [5,87].

З вищенаведеного можна було б зробити висновок, що симпатії Еко цілковито на стороні Macintosh. Однак не був би він семіотиком, якби не мав установки на «викриття» міфології сучасного суспільства, і робить він це адекватними символічними засобами. Само собою, говорить Умберто Еко, «католицизм і протестанство двох операційних систем не має жодного відношення до культурної та релігійної позиції їхніх користувачів. Але хіба не машинна мова визначає від самого започаткування долю обох операційних систем чи, якщо хочете, середовищ?» [5, 86].

З моменту виходу статті У. Еко минуло чимало часу. Багато чого змінилось (нові релізи Windows 98 та Windows XP, безперечно, зробили її католицтвом часів Тридентського собору, разом з MAC; роль протестанства перейшла до рук Linux, але опозиція залишається в силі). Війна платформ та/або «культур» («нова тінюва релігійна війна», в термінології Еко) не стала менш жорстокою і те, що світ вона змінює докорінним чином, - цілковита правда.

Одна з лекцій професора У. Еко присвячена саме питанням пріоритету книги й комп'ютера («Книги та гіпертексти») [8]. Тут У. Еко полемізує з приводу витіснення CD-ROM книг. Подібна перспектива – це ріальність чи наукова фантастика? І доводить, що і надалі книга залишиться необхідною.

Засоби масової інформації поділяють ідею про перетворення нашої цивілізації в цивілізацію, орієнтовану на зорові образи (image-oriented civilization), а це призводить до занепаду письменності. Безумовно, комп'ютер – це пристрій для відтворення образів, бо навіть інструкції на комп'ютері даються у вигляді малюнків. Але комп'ютери народжувалися як знаряддя письменності. Екраном пробігають слова і рядки, а користувач зчитує їх. «Завдяки комп'ютерам нове покоління дітей навчилось читати з нев'язною швидкістю. І тепер професор університету читає повільніше, ніж тинейджер», - слушно зауважує У. Еко [8, 8]. Для того, щоб працювати на своїх комп'ютерах, молодь повинна вміти дуже швидко набирати слова і цифри, складати алгоритми та знати логічні процедури. Комп'ютерний дисплей – це ідеалізоване вікно, через яке ми «читасмо» світ, явлений нам в словах і поділений на сторінки. Якщо правда те, що в наші часи візуальна комунікація бере верх над писемною, то «проблема не в протиставленні цих

видів комунікацій, а в їхньому вдосконаленні» [8, 9]. Так, У. Еко наводить приклад, що словами можна сказати, що єдиного немає, але намалювати цього не можна, бо якщо його намалювати, то ось він і є. До того ж, як розуміти, намальовано «а єдиного чи the єдиного, тобто якийсь конкретний чи єдиноріг взагалі».

Безумовно, гіпертекст робить непотрібними словники і довідники – кілька дисків можуть вмістити всю «Британку», даючи при цьому можливість перехресних посилань. Крім того, гіпертексти мають відкриту структуру – можна скільки завгодно разів видозмінювати їх. Читач може сам обирати послідовність подій і створювати власний сюжет, «сам вирішувати, чи вбивцею буде дворецький чи хтось інший». Але є різниця між діяльністю зі створення тексту та існуванням вже породженого тексту. Так, У.Еко наводить приклад нашого підходу до творів Бетховена (вже існуючих, готових) і jam-session в Новому Орлеані (вільна джазова імпровізація, що відбувається на наших очах). Ми рухаємося до суспільства з високим рівнем свободи, в ньому вільна творчість буде співіснувати з інтерпретацією текстів. Не слід підмінити одну річ іншою – «давайте будемо мати і те й друге», - говорить У.Еко.

Читати інформацію з дисплея – це зовсім не те, що читати книгу. «Коли я просиджу годин 12 за комп'ютером, - говорить Еко, - мої очі просто лізуть вже на лоба, і я відчуваю велику потребу завалитися в улюблене крісло і взяти газету»[5, 8]. Комп'ютери розповсюджують нові форми письменності, але не здатні задовольнити ті індивідуальні потреби, котрі вони самі ж і стимулюють. До того ж книги живуть значно довше та й надійніші вони від електронних записів, для них не страшні електромагнітні поля та короткі замикання. Для повсякденного користування книга, як і раніше, - найдешевший і найзручніший спосіб передачі відомостей.

Сьогодні Умберто Еко продовжує брати активну участь у побудові нового інформаційного суспільства, все більше концентруючи свою увагу аналітика на тих соціокультурних та політичних наслідках, які можуть таїти в собі найновіші технології. Головні з них дві: своєрідна комп'ютерно-мережна самотність, що може вести до непередбачуваних соціально-психологічних наслідків, та проблема відчуження основної маси населення від користування глобальними інформаційними ресурсами. Остання залишається актуальною навіть на розвиненому Заході, а що вже казати про бідні країни.

Так, в інтерв'ю журналові Wired з Лі Маршалом (1997) Умберто Еко констатує, маючи на увазі, насамперед, свою рідну Італію, що «класні модеми, лінії ISDN, «продвинуте залізо» перебувають поза доступністю широких мас, тим більше що комп'ютерну базу доводиться оновлювати кожні півроку» [8, 34]. У.Еко попереджає, що існує великий ризик опинитися в умовному «1984»-му році, де місце оруелівських пролів займають пасивні, телезалежні маси, які навіть не будуть знати, що є такий новий інструмент, як Інтернет, і не будуть вміти ним користуватися в своїх інтересах. А над пасивною масою надбудується ціла піраміда різноманітних користувачів,

починаючи від конторських службовців, диспетчерів і т.д. і закінчуючи своєрідною номенклатурою, що складається з хуліганів-хакерів та чиновників високого рангу. Піраміда матиме головну перевагу – знання, що дозволить їй контролювати геть усе.

І Умберто Еко, не чекаючи такого повороту подій, вже зараз вживає найрішучіших кроків щодо конкретної зміни суспільства, в якому ми всі живемо. З кінця 1997 року він почав реалізацію свого проекту під назвою «Мультимедійна Аркада». Перша особливість проекту та, що він повністю фінансується муніципальною владою його рідного міста. Так, за чисто символічну платню будь-який мешканець міста може мати доступ до Мережі, відправити повідомлення електронною поштою, познайомитись з новим «софтом» або просто відпочити в кібер-кафе. «Мультимедійна Аркада» – це цілий комплекс, до якого входить публічна мультимедійна бібліотека, комп'ютерний центр, вхід до Інтернету, а також 50 терміналів, об'єднаних в мережу з високою швидкістю обміну інформацією. Центр обслуговується штатом викладачів, техніків та бібліотекарів. Умберто Еко переконали, що якщо Всесвітнє Павутиння – це невід'ємне право кожної людини, то доступ до нього має гарантуватися всім громадянам міста і не передаватися під владу ринкової стихії. Еко вважає, що цей Болонський експеримент може розвинути з часом до загальнонаціональних масштабів, а, можливо, й всесвітніх масштабів розповсюдження публічних бібліотек високої технології. Звернімо увагу: автор ідеї – людина, в якій жива старомодна європейська гуманістична віра в бібліотеку як модель справедливого суспільства та духовного відродження, людина, яка колись проголосила, що «бібліотеки можуть замінити вакансію Бога».

Одне з головних завдань «Аркади» – витягти людей з їхніх домівок, розімкнути світ персональних турбот та фобій і навіть «кинути їх одне одному в обійми». У. Еко також стверджує, що «Мультимедійна Аркада» докорінним чином відрізняється від «англосаксонських» кібер-кафе, влаштованих на кшталт піп-шоу, куди приходять тішити свою самотність у товаристві.

На жаль, на сьогоднішній день між континентами існує немов би «розрив по лінії ентузіазму». Більшість американців погодяться з тим, що модем – місце входження в нову фазу цивілізації, європейці ж вбачають у комп'ютері предмет домашнього ужитку. У.Еко говорить, що тріумф американської культури й американського способу кіно-та телевиробництва не матиме повторення з Інтернетом. Рік-два тому сайти неанглійською мовою можна було полічити на пальцях. А тепер у Всесвітньому Павутинні раз по раз наражаєшся на норвезькі, польські, литовські та інші сайти. І це таїть у собі цікаві наслідки. Американці, звичайно, виявивши потрібну інформацію незнайомою мовою, не кинуться вчити норвезьку чи литовську мови, але замисляться. Почнуть розмірковувати про необхідність пізнання інших культур, інших точок зору. Це один з парадоксів антимонополістської природи Мережі: контролювати технологію – не означає контролювати інформаційні потоки.

Судячи з активного обговорення у пресі й Інтернеті, проект вдався і живе, гарантом чого, звичайно, є сам Умберто Еко – культова особистість європейської культури ХХ сторіччя.

Еко-інтелектуал вважає, що ідеї мають соціальну функцію. Крім того він – оповідач, який думає, що ідеї складають частину історії, а також історій, котрі ми розповідаємо, щоб навчитися жити у світі. Інколи закінчені історії виявляються правдивішими від самої правди. Але і іронізм, і бібліофілія, і «гра» словами, разом з усіма іншими деталями «Еко-мозаїки», складаються довкола проблеми передачі знань.

Коли на одній з прес-конференцій у Еко запитали, хто, на його думку, є інтелектом та інтелектуалом, він відповів, що Інтелігенція – категорія, як відомо, дуже хистка. Краще визначається «функція інтелігенції». Ця функція полягає в тому, щоб критично виявляти те, що являється посильним наближенням до уявлення про істину – і здійснювати ця функція може ким завгодно, навіть аутсайдером, але якщо цей аутсайдер мислить про власне існування і підсумовує ці думки. У той же час з функцією інтелігента не справляється професіонал від літератури, якщо він реагує на події емоційно і не надає рефлексії вирішального значення.

Тому, як говорив Вітторіні, інтелігент не повинен дудіти музику революції. Не через те, що прагне піти від вибору (він, до речі, цілком має право вибирати, але як індивідуум), а тому, що для дії потрібно усувати напівтони і двозначності (така незамінна роль командуючих фігур у всіх процесах), а інтелігентська функція полягає, навпаки, в тому, щоб вип'ячувати двозначності й висвітлювати їх. Найперший обов'язок інтелігенції – критикувати власних попутників («мислити» означає постійно каркати і накаркувати). Буває, що інтелігент у суспільстві обирає мовчання через побоювання зрадити тих, з ким себе ідентифікує, та в переконанні, що при всіх їхніх скороминущих і неіснуючих огрихах урешті-решт вони шукають і прагнуть вищого блага для усіх. Це трагічне рішення, і історія знає чимало прикладів того, як люди йшли на смерть, за справу, в яку не вірили, шукали смерті винятково тому, що думали, що не можна на місці вірності підставляти істину. Насправді ж вірність – це моральна категорія, а veritas – категорія теоретична, наукова.

Для Умберто Еко поняття «інтелігент» і *intellektuale* – не одне і те ж, але «інтелігентами» стають ті «інтелектуали», які здійснюють «інтелектуальну функцію» [7, 83]. Російське слово «інтелігенція» прищепилося в європейських мовах. Але воно використовується для позначення категорії людей, по-французькому називаної *maitres* «a penser». Метри суспільної думки. До того ж воно часто вживається іронічно. Зокрема, по відношенню до тих, хто безперервно висовується з повчаннями. Тому російське поняття «інтелігенція» не адекватне європейському терміну *intelligenza*. Так, скажімо, у Франції чи в Італії, де гуманісти існували з часів незапам'ятних, величезна кількість інтелектуалів брала безпосередню участь у політичному процесі. Міністрами короля були люди, що писали книги і полемізували з питань літератури в салонах, і це сприймалося не так конфліктно, як в

російській імперії. Або, наприклад, французькі просвітителі - підвели суспільство до революції. Але вони не являли собою незначну меншість відносно всього населення. Просвітителі - це й було паризьке суспільство, куди входили лікарі, філософи, священники... Освічений священник у західному світі - це особлива фігура, її роль величезна, починаючи від Св. Бенедикта і до наших днів. А в російській імперії піп не був синонімом інтелігента. Більше того, у традиційній російській схемі священник - антагоніст інтелігента, на відміну від католицьких священників. Сторіччя за сторіччями в Італії чернечі ордени - єзуїти, домініканці, бенедиктинці - регулювали і практичне, і духовне життя громадян та держави. У Російській імперії бути інтелігентом - це *signum contradictionis*, знак протистояння. До уряду входили цар і Распутін або більшовики, але не лікарі-інтелігенти. А у Франції інтелектуали перебували в уряді багато століть, Макіавеллі був державним секретарем Флоренції, Аріосто був призначений губернатором Гарфаньяни. Таким чином, поєднання інтелектуальної популярності з політичною і практично-громадською діяльністю на Заході є поєднанням популярним. А в Російській імперії урядова «ласка» для інтелігента зазвичай була плямою на репутації. У «П'яти есе на теми етики» У.Еко пише, що інтелектуал діяти на суспільному поприщі не повинен [7, 25]. Дуже важливо з'ясувати, говорить У.Еко, хто і коли називається інтелектуалом. Якщо інтелектуал - це той, хто орудує головою, а не руками, тоді інтелектуалом буде директор банку, а не Мікеланджело, що працював переважно руками. Аж до епохи Відродження художники, скульптори і іже з ними були майстрами механічних мистецтв. Тому потрібно диференціювати працівників інтелектуальної сфери і тих, хто здійснює інтелектуальну функцію. Інтелектуальна функція - це функція аналізу, дослідження, що не може не впливати на розвиток суспільства, навіть якщо досліджуються теми достатньо абстрактні [7, 25]. У адекватних умовах інтелектуальну функцію здійснює і старий селянин, який у своєму селі підтримує пам'ять про минуле, передає її молоді, радить, що робити прийнятно, а що неприйнятно. Він здійснює інтелектуальну функцію, навіть якщо, можливо, й неписьменний і, отже, згідно з документами не може бути визнаний інтелектуалом. Вже в п'ятдесяті роки минулого століття в колах часопису «Політехніко», де редактором був Еліо Вітторіні, зародився протест проти ідеї «ангажованого» інтелектуала, яку палко вітали Грамші та марксиста. Вітторіні був першим, зокрема серед комуністів, хто заявив, що інтелектуал не повинен бути глашатаєм революції. Бо в такому разі інтелектуал не здійснює інтелектуальну функцію - можливо, відповідно до професії він і виконує інтелектуальну роботу, але інтелектуальна функція - інша справа. І він наводить приклад, що якщо він є членом партії і партія доручила йому відредагувати листівки, перевірити їхню грамотність, то він постаріється якнайкраще поправити ці листівки, і в такий спосіб виконає інтелектуальну роботу, але не здійснить інтелектуальну функцію, оскільки в його роботі не буде нічого інтелектуального і нічого полемічного. У той же час він не заявляє, що інтелектуал не повинен займатися політикою. Будь-яка людина: і робітник, і селянин, і той, у кого професія інтелектуальна -

письменник, професор, - має право займатися політикою скільки завгодно. От тільки інтелектуальна функція не має безпосереднього відношення до її політичної позиції.

Так, говорить У.Еко, людина моєї професії, університетський викладач, не повинен говорити на лекціях, за яку партію він голосує, не повинен на своєму робочому місці займати виражену позицію в суспільних питаннях [9, 121]. З іншого боку, інтелектуал сприяє розвитку суспільства, навіть якщо він зайнятий розробкою нових систем викладання англійської мови. Деякі інтелектуали, що політично не були ангажовані або навіть були реакціонерами і не звертали ніякої уваги на те, що відбувалося навколо, і замикалися у башті зі слонячої кістки, створили такі речі, котрі виявилися політичними і для їхніх сучасників, і для нас, що живуть після них. Приміром, Леопарді. Він був горбатим і смутним, думав в основному про свої закоханості, ніколи не виїжджав із Реканати і як інтелігент нічого такого суспільно корисного для Італії свого часу начебто не зробив. Але він написав речі, що перемінили тогочасну Італію. І змінюють її тепер...

На сьогоднішній день інтелектуали часто представляються як оракули. ЗМІ намагаються змусити інтелектуала попрацювати в ролі віщуна, дошкуляючи йому питаннями: «Що ви думаєте про те? Що ви думаєте про це? Що відбудеться в наступному тисячолітті?» Інтелектуали дуже часто не сильні в ідеях з «не-своїх» питань. Великий Ейнштейн міг мати найвіддаленіше уявлення щодо Нового курсу Рузвельта або щодо Гітлера, чи про те, як виховувати дітей, і в цих галузях він як інтелектуал був рівноцінний будь-якому пересічному селянину. Коли ж він здійснював свою інтелектуальну функцію, тобто займався фізикою або писав пацифістські відозви, то тут його ідеї показували свою силу і був сенс їх обнародувати. Дуже часто «і мене таврують за нечуливість до проблем суспільства, - говорить У.Еко, - тому що я не даю рецензій з приводу того, що треба робити, наприклад, з албанцями, що біжать через море в Італію. Я не можу знати, як розмістити албанців в Італії або як виперти цих албанців з Італії. Я знаю про це не більше, ніж будь-який інший нормальний громадянин. От коли я пишу свої есе про толерантність, про порозуміння культур, я виконую свою інтелектуальну функцію, хоча моя робота і не впливає безпосередньо на діяльність міграційної влади. Людина мого типу має повне право як громадянин підписувати відозви, але його підпис повинен мати в цьому списку не більшу вагу, ніж підпис будь-якого робітника» [7, 85].

Для У.Еко філософ - це завжди діяльна людина. Почесний доктор багатьох іноземних університетів, знаменитий, в першу чергу, своїми науковими працями з медієвістики, історії культури і семіотики, він до того ж, займає активну громадянську позицію і, регулярно виступаючи в періодичній пресі, зробився своєрідним «моральним барометром» для італійського суспільства.

Висновки

1. Уперше в комплексі розглянуто різні грані таланту відомого італійського науковця, письменника, семіотика, викладача Умберто Еко.

2. Досконально викладено його досить оригінальний погляд на симптоми приходу нової інформаційної епохи. Де головною ідеєю є думка У. Еко про те, що володіння технологіями сьогодні не означає володіння інформацією.

3. Розглянуті поняття «інтелігент» і «інтелектуал», для У. Еко це різні поняття. Інтелігентами стають ті інтелектуали, які здійснюють «інтелектуальну функцію». Досліджено, що означає інтелектуальна функція, за У. Еко, та що має робити сучасний інтелектуал, аби її виконувати.

Література

1. Усманова А.Р. У.Еко: парадокси інтерпретації. – Минск, 2000. – 200с.
2. Костюкович Е. Маятник Фуко – и маятник Эко... // Иностранная литература. – 1989. - № 10. – С.222-224.
3. Прокопович М. Дві мрії Умберто Еко // Всесвіт – 1991. - № 3. – С.164-176.
4. Назарець М. та Васильєв М. Постмодернізм: Умберто Еко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. - № 4. – С.26-29.
5. Ли Маршал и Умберто Эко. Под Сетью (интервью) // Искусство кино. – 1997. - №9. - С.83-87.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432с.
7. Умберто Эко. Пять эссе на темы этики. – СПб., 2002. – 158с.
8. У. Эко. Книги и гипертекст (Запись лекции прочитанной Умберто Эко в МГУ 20 мая 1998 года) // Пер. Е.Костюкович. – М., 1998.- 39с.
9. Эко У. Шесть прогулок в литературных кругах. – СПб., 2002. – 285с.

Сандига О.І., Клецова С.Я., Донбаський гірничо-металургійний інститут

СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ: МЕТАМОРФОЗИ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

На межі ХХ-ХХІ століть людство вступило в інформаційну добу, яка відзначається лавиноподібним наростанням змін у всіх сферах соціального буття. Виникає новий світ, у котрому відбувається реструктуризація відносин виробництва, влади і досвіду, на яких базується суспільство. Інформаційно-технологічна революція спричинила надзвичайну швидкість соціальних змін, чимало з яких є істотними. Інформаційно-технологічне суспільство постає як складна система, головною тенденцією якої є кардинальне оновлення усіх структур та інститутів, що торкаються всіх сфер суспільного та індивідуального життя. У такому суспільстві має місце розмаїття різнопланових тенденцій, що є відображенням складності, неоднозначності та непередбачуваності соціальних процесів. Інформаційне суспільство радикальним чином відрізняється від попереднього (індустріального) суспільства саме ставленням до інноваційних процесів. Основою його розвитку стає формування такого цілісного утворення, як інноваційне середовище. З огляду на зазначені

обставини соціальну інновацію можна визначити як соціокультурний процес, який сприяє закономірній різномасштабній трансформації соціуму. Такий підхід дозволяє досліджувати соціальні інновації як на рівні особистісних соціально-психологічних процесів, так і на рівні соціальної прагматики, яка стосується особливостей функціонування спільнот та соціальних інституцій.

Соціокультурні зміни, які відбуваються зараз в Україні, додатково актуалізують необхідність соціально-філософського осягнення соціальних змін. В умовах трансформації українського суспільства теоретичний аналіз соціальних інновацій пов'язується з необхідністю пошуку чинників забезпечення усталеності соціального порядку та активізації продуктивної новаторської діяльності, спрямованої на впровадження інноваційних моделей подальшого розвитку України. Досягнення науки і техніки, які надають нові імпульси соціально-економічній і політичній динаміці, сприяють трансформації світоглядної культури людства. Це інтенсифікує пошуки культурної парадигми, згідно з якою можна було б адекватно осмислити реальність сучасного буття.

Концептуальні основи розуміння дискурсу модерну та постмодерну було закладено зарубіжними (Д.Белл, Ю.Габермас, О.Тоффлер, Й.Масуда, М.Кастель, Ж.Ліотар, М.Фуко, Ж.Деррида, Р.Рорті) та вітчизняними (С.Б.Кримський, Я.В.Любимий, В.В.Лях, В.С.Пазенок, Б.О.Парахонський, М.В.Попович, В.Г.Табачковський, О.М.Соболь, В.П.Степаненко) філософами. Проте специфіка розв'язання проблем соціальних інновацій у згаданих проектах потребує подальших дослідницьких зусиль. Відтак завданням поданої роботи є виявлення сенсу новітніх проектів раціоналізації «життєвого світу» в контексті інноваційного розвитку суспільства та аналіз особливостей осягнення соціальних інновацій у філософських концепціях модерну і постмодерну.

Прибічники теорій «постіндустріального» та «інформаційного» суспільства, здійснюючи дослідження в рамках дискурсу модерну, налаштовані досить оптимістично щодо перспектив сучасних соціальних інновацій. Так, Д.Белл вважає, що в сучасному постіндустріальному суспільстві основним ресурсом виробництва стає інформація, а подальше вдосконалення знань людини про світ відбувається, в першу чергу, на базі застосування абстрактних моделей і системного аналізу, де центрального значення набуває кодифікація теоретичного знання, при цьому найважливішою задачею вчених стає перспективне прогнозування господарських і соціальних процесів. Процес формування «постіндустріального» суспільства відбувається і в духовній сфері суспільства, ознакою чого стає «разюча зміна в моральному настрої, тобто нова «орієнтація на майбутнє»» [2, 468]. Дослідник чітко визначає основний чинник таких соціальних інновацій: «Корені постіндустріального суспільства лежать у безпрецедентному впливі науки на виробництво...Науковий стан - його форма і зміст - є монадою, що містить у собі прообраз майбутнього суспільства» [2, 504-505]. У рамках «постіндустріального суспільства» змінюється характер знання, що переважає в соціальній структурі суспільства: «Постіндустріальне суспільство

Збірка № 1 87

4-39

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ

ПРИАЗОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Кафедра философских наук

Человеческое измерение современной эпохи

Материалы I Международной научной конференции,
посвященной 75-летию ПГТУ, г. Мариуполь

17-18 сентября 2004 г.
Мариуполь, Украина

ТОМ I

Мариупольський
державний університет
АБОНЕМЕНТ наукової
та художньої літератури
м. Мариуполь

OK

Мариуполь 2004
Мариупольський
державний університет
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
м. Мариуполь

118557

18

Человеческое измерение современной эпохи: Материалы I Международной научной конференции, посвященной 75-летию ПГТУ (г. Мариуполь, 17-18 сентября 2004 г.). – Мариуполь: Приазовский государственный технический университет, 2004. – 184 с.

15-00

Материалы конференции посвящены анализу противоречий, порождаемых цивилизацией, онтологическому статусу человека в мире, трудностям, возникающим в процессе мировоззренческого поиска, характеру смысложизненных проблем, порожденных современным этапом развития украинского общества. Рассмотрены различные аспекты противостояния личности и социума, перспективы и трудности, возникающие при выборе социальной модели развития современного общества.

Для научных работников, преподавателей и аспирантов. Могут быть использованы в преподавании социально-гуманитарных дисциплин.

Редакционная коллегия: д-р техн. наук, проф. Волошин В.С.,
д-р филос. наук, проф. Яли И.А.,
д-р филос. наук, проф. Никитин Л.Н.,
канд. филос. наук, доц. Емельянова А.В.,
канд. филос. наук, доц. Рыбаков В.В.,
Холодинская С.Н. (отв. секретарь).